

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۲۴ اردیبهشت ۱۳۹۶

موضوع کلی: تفسیر سوره حمد

مصادف با: ۱۷ شعبان ۱۴۳۸

موضوع جزئی: جزئیت بسم الله در سوره حمد - حکم آمین گفتن در آخر سوره

جلسه: ۵۸

﴿ اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ وَاللَعْنُ عَلَى اَعْدَائِهِمْ اَجْمَعِينَ ﴾

جزئیت بسم الله، در سوره حمد

در مورد اینکه بسم الله جزء سوره حمد و نیز همه سوره‌های قرآن هست در بین علمای شیعه تقریباً اختلافی نیست، اما در بین علماء اهل سنت اقوال مختلفی ذکر شده است، بین دانشمندان شیعه، بسم الله را هم جزء سوره حمد می‌دانند و هم جزئی از همه سوره‌های قرآن و خود اینکه در قرآن‌ها هم بسم الله ذکر شده و در همه صور آمده است، شاهدی بر این که این جزء سوره است، و چیزی نبوده که بعداً اضافه شده باشد، از زمانی هم که قرآن تدوین و جمع‌آوری شده است تاکنون این جریان داشته و متعارف بوده است، اما در بین دانشمندان اهل سنت، اقوال مختلفی ذکر شده است. بعضی از دانشمندان چه فقیهان و چه قاریان از جمله ابن کثیر، که از اهل مکه بوده است و عاصم که از اهل کوفه بوده است، اینها قائل به این هستند که بسم الله جزئی از سوره‌های قرآن است، به تبع در مورد سوره حمد هم همین عقیده را برگزیده‌اند، فعلاً نقل اقوال می‌کنیم و به دلایل آن‌ها کاری نداریم، اما از برخی از علمای اهل سنت، غیر از این نقل شده است، آن‌ها معتقدند، بسم الله جزء سوره حمد است اما جزء سایر سوره‌ها نیست، احمد از فقهای معروف اهل سنت و بعضی از قاریان کوفه این عقیده را داشته‌اند، از پیروان ابو حنیفه و مالک و برخی دیگر هم نقل شده است، که آن‌ها بسم الله را یک آیه مستقل می‌دانستند که برای بیان آغاز سوره و فاصله بین سوره‌ها نازل شده است، یعنی این از طرف خداوند نازل شده است، حال غرض نزول آن همین جهتی بوده است که عرض کردیم.

اگر بخواهیم مجموع اقوال را بررسی کنیم، تقریباً در اینکه بسم الله الرحمن الرحیم جزئی از سوره حمد است می‌توانیم بگوییم شهرت قوی وجود دارد، در بین علمای شیعه قطعاً این‌گونه است، اما در بین علمای اهل سنت، آن‌ها هم که بسم الله را جزء سوره نمی‌دانند، اما در عین حال تاکید دارند که جزء سوره حمد می‌باشد، قدر متیقن این است که در مورد سوره حمد این مسئله مورد قبول است، اگر یقیناً هم نگوئیم اما می‌توانیم به نحو ظن متاخم به علم، یا اطمینان که نزدیک به علم است، بگوییم بسم الله در سوره حمد جزء سوره می‌باشد.

روایات متعددی هم در مجامع روایی شیعه و هم در جوامع روایی اهل سنت ذکر شده است که بدلیل اینکه بناء بر بحث مفصل نیست دیگر وارد آن‌ها نخواهیم شد. اما اجمالاً به چند روایت اشاره می‌کنم:

از جمله روایتی معاویة بن عمار از امام صادق (ع) نقل کرده است، می‌گوید: از امام (ع) پرسیدم وقتی که به نماز برمی‌خیزم بسم الله را در آغاز سوره حمد بخوانم؟ امام فرمودند: بله.

روایت دیگری هم در همین رابطه وارد شده است که تاکید به خواندن بسم الله شده است، حال اینکه جهراً یا اخفاً، در نمازهایی که اخفاتی است، باز هم در مورد بسم الله همین که تاکید شده است با صدای بلند و جهراً خوانده شود، یک جهت آن این است که جزء سوره حمد می‌باشد و باید خوانده شود.

بر این اساس اگر بسم الله جزئی از سوره باشد و جزئی از قرآن باشد و این سوره جزئی از نماز به گونه‌ای که بدون آن نماز قوام ندارد، به چه دلیل بخشی از این سوره موقع خواندن نماز حذف شود، عرض کردیم، عمده فائده و ثمره این بحث در نماز به عنوان یک بحث فقهی ظاهر می‌شود اگر عمداً کسی بسم الله را که جزئی از سوره حمد است ترک کند اگر به عنوان اینکه جزء قرآن نیست ترک کند، این محل اشکال است، چون آنچه باعث قوام نماز است سوره حمد است و کسی نمی‌تواند بگوید از سوره حمد می‌خواهم بعضی آیات را بخوانم و بعضی را نخوانم، اگر «لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب» را پذیرفتیم، و فاتحة الكتاب را مشتمل بر بسم الله دانستیم و آن را جزئی از سوره قلمداد کردیم چنانچه کسی غافلاً یا ناسیاً یا جاهلاً ترک کند بخشی از آیه یا بسم الله را، قطعاً وقتی از محل آن گذشته باشد و شک کند، نباید به شک خود اعتناء کند، اما اگر کسی عمداً و عالماً بخواهد بخشی از سوره حمد را حذف کند، این نماز خالی از اشکال نیست، چون به هر حال قوام نماز به سوره حمد است و ترک آن جائز نیست.

یک نکته‌ای که می‌تواند این مسئله را تقویت و تایید کند و در کلمات بعضی از علمای اهل سنت هم آمده این است که همه صحابه و کسانی که بعد از آنها آمده‌اند، در ذکر بسم الله در قرآن و در ابتدای سوره حمد، بجز سوره براءة، تاکید کرده‌اند، و باز هم همه تاکید دارند بر اینکه چیزی اگر جزئی از قرآن نباشد نباید در قرآن آورده شود، با ملاحظه این دو جهت و دقت در آنها، نتیجه این است که به هر حال باید این ذکر شود و عدم ذکر آن موجب اشکال در نماز است.

حکم آمین گفتن در آخر سوره حمد

مطلب دومی که به عنوان یک بحث فقهی در ادامه مباحث مربوط به سوره حمد مناسب است اشاره شود بحث تأمین است، تأمین یعنی آمین گفتن بعد از قرائت حمد، که در بین برادران اهل سنت هم رایج است که بعد از کلمه «والضالین» آمین می‌گویند، آیا آمین گفتن بعد از سوره حمد جایز است یا خیر؟ اگر کسی آمین بگوید، چه اشکالی دارد و آیا اساساً این در بین علمای اهل سنت مورد اتفاق است یا محل اختلاف است؟ به طور کلی از نظر شیعه گفتن آمین بعد از کلمه «والضالین» جایز نیست و اگر کسی آمین را بگوید در حالی که اعتقاد به این داشته باشد که این جزء نماز است، مبطل نماز است.

اصل اینکه آمین گفتن در نماز موجب بطلان است در بین علمای شیعه تقریباً چیزی شبیه اجماع است، یعنی شاید کسی نباشد که با این مخالفت کرده باشد، صاحب جواهر در این رابطه می‌فرماید: (ذیل این قول شرایع: «لا يجوز قول آمین فی آخر الحمد») «عند المشهور بین الاصحاب، القدماء و المتأخرین، شهرة عظيمة، کادت أن تكون اجماعاً كما اعترف به فی جامع المقاصد بل فی المنتهی و عن کشف الالتباس نسبتاً إلى علماءنا، مشعرین به دعوی الاجماع علیه» این را به

علماء ما نسبت می‌دهد که، «بل فی الغنیه و التحریر، و المحکی عن الانتصار و الخلاف و نهایت الاحکام» اینها همه قائل به این هستند که نماز با آمین باطل می‌شود.^۱

از معاصرین هم تقریباً همه همین را قائل هستند.

مرحوم آقای خوئی مثلاً در منهاج الصالحین می‌فرماید: «التاسع تعمد قول الآمین بعد تمام الفاتحة» کسی عمداً بعد از سوره فاتحة آمین بگوید، چه با صدای بلند بگوید چه با صدای آهسته بگوید، بطور کلی، فقط این شرط را ایشان می‌گذارد «إذا قصد الجزئیة أو لم یقصد به الدعاء» اگر قصد جزئیت آمین را در سوره کند، قطعاً مبطل است، «أو لم یقصد به الدعاء» قصد آن دعا نباشد، این یعنی اینکه اگر کسی به قصد دعا آمین بگوید، اشکالی ندارد، ولی کسی این را عمداً و به عنوان اینکه جزء نماز است اگر بیاورد و اتیان کند موجب بطلان نماز می‌شود.

سوال:

اگر چیزی مستحب باشد، معنایش این است که جزء راجح در نماز است، یک جزء الزامی داریم و یک جزء راجح، اگر کسی در سجده، ذکر سجده را با یک کیفیت خاصی بگوید، این فرق می‌کند با آن چیزهایی که انسان آن‌ها را بخواهد به عهده شریعت بگذارد و بگوید دستور داده شده که اینگونه بخوانید، این همان «ادخال ما لیس فی الدین» می‌شود، ولی لولا این جهت، اگر بر اساس روایات در بعضی موارد ذکر یا دعایی خواند شود نه تنها اشکال ندارد بلکه باعث کمال هم می‌شود، اما اگر جزء راجح را به عنوان جزء الزامی بدانند، تشریح می‌شود. این به این معنا نیست که هر کس خودش بتواند چیزی اضافه کند.

بحث جلسه آینده

علی ای حال تقریباً این مسئله اتفاقی است که تامین در نزد علمای شیعه جایز نیست، حال در بین علمای اهل سنت این مسئله متفاوت است، باید یک اشاره اجمالی به نظر آن‌ها داشته باشیم، و بعد در حد خیلی خلاصه علت عمده‌ای که فقهای شیعه فتوا به عدم جواز داده‌اند را اجمالاً بیان کنیم، البته این بحث، بحثی است که به تفصیل باید در جای خودش مطرح شود.

«والحمد لله رب العالمین»

^۱. جواهر، ج ۱۰، ص ۲.